

DOPLERJEV POJAV PRI ZVOKU IN PRI SVETLOBI PRI PREMOČRTNEM ENAKOMERNEM GIBANJU OPAZOVALCA O IN IZVORA E.

Tirnici **premočrtno in enakomerno** gibajočega se opazovalca O s hitrostjo $v_o\mathcal{E}$ in izvora E zvočnega ali svetlobnega valovanja s hitrostjo $v_e\mathcal{E}$ sta premici. Ti dve premici sta lahko a.) **vzporedni** (če je v sliki 1: $D_1 > 0, \varphi = 0$), b.) se **sekata** ($D_1 = 0, \varphi \dots 0$), ali pa c.) nista **niti vzporedni, niti se ne sekata** ($D_1 = 0, \varphi \dots 0$). V primeru c.) obstajata samo dve ravnini, v katerih ležita obe tirnici, ki sta **vzporedni**. To sta ravnini O in E. Razdalja med tema dvema ravninama je D_1 (glej sliko 1.). Vse pravokotne projekcije točk iz ravnine E v ravnino O in s tem povezane daljice in kote v nadaljevanju označimo z indeksom '.

Po sliki 1 je razdalja med O in E (= dolžina zveznice OE), ki jo označimo z D

$$D = D(t) = \{[D_1^2 + D'(t)^2]\}^{1/2} = D'(t)/\cos(\gamma) = D(-t) \quad (e.1).$$

Pri tem je

$$D'(t) = [D_2 + v_e t]^2 + [v_o t]^2 - 2 [D_2 + v_e t][v_o t] \cos(\varphi) \}^{1/2} \quad (e.2)$$

in so: a.) φ kot, ki ga oklepata vektorja $v_e\mathcal{E}$ in $v_o\mathcal{E}$, oziroma njuni vzporednici, b.) γ kot

$$\gamma = \arctg [D_1/D'(t)] = \gamma(t) \quad (e.3),$$

ki ga oklepata D in D', za katerega velja:

$$\gamma(t = \pm 4) = 0 \neq \gamma(t) \neq \gamma(t = 0) = \arctg (D_1/D_2) \quad (e.4)$$

in c.) oddaljenost $D = D_2$ med E in O, ko se O nahaja v P', to je v presečišču s projekcijo tirnice E s tirnico O v ravnini O. Tedaj je $t = 0$, razdalja $D = D_3 = (D_1^2 + D_2^2)^{1/2}$ med O in E pa je tedaj najkrajša. S časom $\pm t$ razdalja med O in E raste, zveznice OE' pa so pri tem vzporedne daljice [v sliki 1 na primer D'(t) in D'(t+Δt)]. Hitrost s katero se spreminja oddaljenost O in E, to je D(t), označimo kot radialno hitrost: $v_R = dD/dt = v_R(t)$.

Če je $D_1 = 0$, soupada točka P s točko P', ki postane presečišče obeh tirnic O in E. Tedaj sta: $\gamma = \arctg (D_1/D_2) = 0$ in $D_3 = D_2$. Če pa je tudi $D_3 = D_2 = 0$: E in O ob $t = 0$ **trčita**.

Označimo a.) hitrost zvoka in hitrost svetlobe s c in opredelimo še b.) pojem **relativne hitrosti** $v_r\mathcal{E} = v_e\mathcal{E} - v_o\mathcal{E}$ (c.) pojem (relativne) **radialne hitrosti** $v_R = dD/dt$ izvora E glede na O. Prva ima absolutno vrednost

$$v_r = |v_r\mathcal{E}| = [v_e^2 + v_o^2 - 2 v_e v_o \cos(\varphi)]^{1/2} \quad (e.5)$$

in je, kadar sta v_e in v_o konstantni, tudi sama konstanta, to je od časa t neodvisna. Druga, ki je pomembna pri Dopplerjevem pojavu (glej e.7), pa se tudi v tem primeru s časom t spreminja in je: $v_R = v_R(t) = -v_R(-t)$. Njeno absolutno vrednost določa vsota projekcij v_e in v_o na zveznico EO. Torej je

$$v_R = [v_e \cos(\varphi_e) + v_o \cos(\varphi_o)] / \cos [\gamma(t)] \quad (e.6).$$

Pri tem sta: $\varphi_e = \alpha$, kot ki ga oklepa projekcija vektorja $v_e\mathcal{E}$ s projekcijo OE' zveznice OE v ravnino O in $\varphi_o = \beta$ kot, ki ga oklepa vektor $v_o\mathcal{E}$ s projekcijo OE' zveznice OE v ravnino O (glej sliko 1). Po sinusnem stavku sta kota φ_e in φ_o glede na $\Delta(P'OE')$ med seboj povezana z enačbo: $(D_2 + v_e t) / \sin(\pi - \varphi_o) = v_o t / \sin(\pi - \varphi_e)$, $\cos(\gamma) = 1$ pa je v treh primerih: a.) $D_1 = 0$ in b.) $t = \pm 4$.

Radialno hitrost $v_R(t)$ v odvisnosti od časa t kaže za različne vrednosti $D_3 = (D_1^2 + D_2^2)^{1/2}$ slika 2.

Po /1: str.168/ in /4: (1.5) in (1.7)/ je **pri zvoku** splošna enačba za količnik f_o/f_e frekvenčnega premika

$$f_o/f_e = [c + v_o \cos(\varphi_o) / \cos(\gamma)] / [c - v_e \cos(\varphi_e) / \cos(\gamma)] \quad (e.7).$$

Pri tem sta kota φ_e in φ_o merjena z vrtenjem v isto smer od zveznice O'E'. V primeru, ko sta v_o in $v_e \ll c$ preide zgornja enačba v enačbo

$$f_o/f_e \cdot 1 + [v_o \cos(\varphi_o) + v_e \cos(\varphi_e)]/[c \cdot \cos\gamma(t)] = 1 + (v_R/c) \quad (\text{e.8})^*$$

Splošna enačba za frekvenčni premik **pri svetlobi** pa je po /2: str.74, (e.12)/ in /3: (e.5)/

$$f_o/f_e = [1 + v_r \cos(\varphi_o)/c]/[1 - (v_r/c)^2]^{1/2} \quad (\text{e.9})^{**}$$

V njej predstavlja φ_c kot med v_r in c . V primeru $\varphi_c = 0$ in $v_r \ll c$ pa preide ta enačba v enačbo

$$\begin{aligned} f_o/f_e &= \{[1 + (v_r/c)][1 + (v_r/c)]\}^{1/2}/\{[1 + (v_r/c)][1 - (v_r/c)]\}^{1/2} = \\ &= \{[1 + (v_r/c)]/\{[1 - (v_r/c)]\}\}^{1/2} = 1 + (v_r/c) \quad (\text{e.10}). \end{aligned}$$

Enačbi (e.10) in (e.8) sta, kot vidimo, identični, če zamenjamo v njih v_R in v_r in upoštevamo različni vrednosti za c pri zvoku in pri svetlobi. Identični pa sta le v primeru $\varphi_c = 0$ in $\varphi_c = \pi$, ne pa tudi pri drugih vrednostih φ_c , kot na primeru pri $\varphi_c = \pi/2$, kakršen nastopa pri **kozmološkem** svetlobnem frekvenčnem premiku, pri katerem moramo tega poleg Dopplerjevega svetlobnega frekvenčnega premika upoštevati še **gravitacijski** svetlobni frekvenčni premik.

Preglednica uporabljenih oznak:

v_r = v_e - v_o - relativna hitrost E glede na O,
 $v_R = v_R(t) = dD/dt = [v_e \cos(\varphi_e) + v_o \cos(\varphi_o)]/\cos[\gamma(t)] = v_R(-t)$ - radialna hitrost E proti O,
 φ - kot, ki ga oklepata vektorja v_e in v_o , oziroma njuni vzporednici,
 $\varphi_e = \varphi_e(t) = \alpha$ in $\varphi_o = \varphi_o(t) = \beta$ - kota, ki ju oklepata projekcija vektorja v_e in vektor v_o s projekcijo zveznice OE' v ravnino O (glej sliko 1),
 $\gamma = \arctg [D_1/D'(t)] = \gamma(t)$ - kot, ki ga oklepata D in D'
 φ_c - kot med v_r in c

Navedeni viri in opombe:

/1/ Strnad: Fizika 1.del, DMFA Ljub. 2002.

/2/ Strnad: Fizika 3.del, DMFA Ljub. 2002.

/3/ Pehani: Svetlobni frekvenčni premik.

/4/ Tomažič: e-mail v zvezi s /3/.

* Ta enačba je identična enačbi (e.3) v /3/ in (1.4) v /4/, če upoštevamo drugačno mejenje kota φ_o , kot v primeru (e.7) in sicer po sliki 1 v /3/.

** Enačba (1.9) v /4/, je (e.8) zapisana recipročno, to je nepravilno!